

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt viermaal per jaar

Jaargang 5, Nummer 2 / Chesjwan 5752 - Oktober 1991

+))
* Oplage 300 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 *
.))-

DE INVLOED VAN HET JODENDOM OP DE WESTEUROPESE CULTUUR

Op zondag 15 september hield de Stichting Judaica Zwolle een studiedag over het thema 'De invloed van het Jodendom op de Westeuropese cultuur'. Ruim 60 deelnemers waren aanwezig in de grote zaal van de synagoge aan de Samuel Hirschstraat, waar de dag begon met een tweetal lezingen over het thema. Na iedereen welkom te hebben geheten, memoreerde Peter van 't Riet, voorzitter van de Stichting Judaica Zwolle, in zijn openingswoorden het vijfjarig bestaan van het Vrije Leerhuis voor Talmoed en Tora in de synagoge als aanleiding voor de studiedag.

Zeven jaar geleden in 1984 begon de restauratie van de Zwolse synagoge. Al in het begin van dat proces kwam de gedachte naar boven, dat er niet alleen maar een mooi gebouw zou moeten komen. In de gerestaureerde synagoge zouden ook activiteiten moeten plaatsvinden die konden aansluiten bij het karakter van het gebouw. In 1986 volgden er ontmoetingen tussen Peter van 't Riet en Willem Zuidema, toenmalig docent levensbeschouwelijke vorming aan de theaterschool in Kampen. Willem Zuidema liep reeds enige tijd met plannen rond om in de omgeving van Kampen een leerhuis te beginnen. In september 1986 werd er gestart met een groep van 20 deelnemers. In vijf jaar groeide het vrije leerhuis uit tot een jaarlijks gebeuren van drie cursusgroepen. Peter van 't Riet bedankte in het bijzonder Willem Zuidema voor de belangeloosheid waarmee hij al die jaren cursussen heeft geleid en steeds klaar stond om adviezen te geven.

Omdat de meeste deelnemers aan het vrije leerhuis niet-Joden zijn, is vaak de vraag aan de orde geweest naar de relatie tussen het Jodendom en de niet-joodse wereld. Daarom is bij dit eerste lustrum als thema voor de studiedag gekozen de invloed van het Jodendom op de Westeuropese cultuur. Vaak wordt gedacht dat het Jodendom alleen maar een godsdienst is, maar het Jodendom is tevens een cultuur, die in wisselwerking staat met de niet-joodse

cultuur, waarin Joden eeuwenlang als minderheid verbleven. Die wisselwerking treedt op naar twee kanten, want ook de joodse cultuur is beïnvloed geworden door de niet-joodse cultuur, hetgeen wellicht een goed onderwerp is voor het volgende lustrum, aldus de voorzitter in zijn openingstoespraak.

De vraag naar de joodse invloed op de omringende, in ons geval Westeuropese cultuur, wordt vaak niet eens gesteld, aldus de voorzitter van de Stichting Judaica. In studies over de Hussieten, de Tsjechische hervormingsbeweging in het Christendom die als voorloper van de Reformatie kan worden beschouwd, bijvoorbeeld ontbreken veelal de relaties die er hebben bestaan tussen Hussieten en Joden geheel. En dat is om verscheidene redenen vreemd. Praag had in die tijd een grote en bloeiende joodse bevolkingsgroep en bekend is dat er goede betrekkingen bestonden tussen Hussieten en Joden. De positie die het Oude Testament innam bij de Hussieten, lijkt nauwelijks op die in het toenmalige Christendom, maar wel veel op die in het Jodendom. En dit is slechts één voorbeeld van een niet of nauwelijks onderzocht terrein van mogelijke joodse invloed op de omringende cultuur.

Welke rol hebben Joden gespeeld in welke fase van de geschiedenis? Was hun invloed actief door eigen optreden, of passief doordat niet-Joden zich door Joden lieten beïnvloeden? En welke relatie bestond er tussen de mogelijke invloed van Joden op de niet-joodse cultuur en hun eigen betrekking tot het Jodendom als godsdienst? We kennen allemaal namen als Marx, Freud, Einstein. Vele Nobelprijswinnaars waren Joden. Was hun aantal statistisch te verwachten? Of is hun aantal relatief groter dan dat van niet-Joden, tengevolge van bepaalde kenmerken van het Jodendom? Belangrijke vragen, stelde Peter van 't Riet in zijn openingswoorden, als we zien dat het Jodendom in staat is geweest 20 eeuwen van vervolgingen en vernietiging te doorstaan, en dat zonder vijandig te worden tegenover de niet-joodse cultuur. Doel van de studiedag was een deel van dit terrein van vragen te onderzoeken. Daarvoor werd een selectie van onderwerpen gemaakt.

Na de opening door de voorzitter kwam aan het woord de heer mr. R.A. Levisson, oud-voorzitter van de Liberaal-Joodse Gemeente Den Haag en voorzitter van het stichtingsbestuur van het C.I.D.I. De heer Levisson hield een lezing over de invloed van het Jodendom als godsdienst op de Westerse cultuur. Na hem sprak mevr. dr. S. Leijdesdorff, docent geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, over de invloed van Joden op maatschappelijke en politieke bewegingen in het West-Europa van de 19e en 20e eeuw. Van beide lezingen is hiernaast het verslag uit het dagblad TROUW van 16 september 1991 opgenomen.

Na de lunch stonden er verscheidene workshops op het programma. Alle lezingen en inleidingen zullen te zijner tijd worden gepubliceerd. De dag werd besloten door Willem Zuidema, die in zijn slottoespraak nog eens het belang van het thema onderstreepte en de grote bijdrage van Joden aan onze cultuur verklaarde uit de grote nadruk die er in het Jodendom wordt gelegd op studeren en onderzoeken. Om ca. half vijf kon de vermoeiende, maar leerzame dag besloten worden.

'Monotheïsme hét joodse geschenk aan westerse cultuur'

Van een onzer verslaggeefsters
ZWOLLE – Het begrip van een monotheïstische godsdienst, die een volstrekt abstracte God centraal stelt, een God die niet zichtbaar is en niet uitbeeldbaar, dat is het belangrijkste voorbeeld van joodse invloed op de westerse cultuur.

Dit stelde mr. R.A. Levisson, oud-voorzitter van de Liberaal Joodse Gemeente Den Haag en voorzitter van het Cidi, gisteren op een studiedag over de invloed van het jodendom op de Westeuropese cultuur. De dag, gehouden in de prachtig gerestaureerde synagoge, was georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle, ter gelegenheid van haar vijfjarig bestaan.

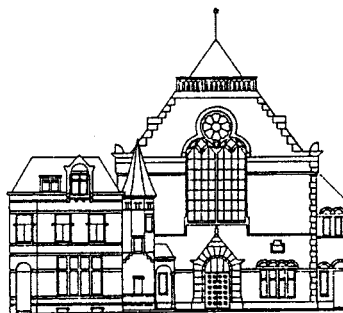
Omdat vooral niet-joden aan de activiteiten, leerhuizen en cursussen van de stichting deelnemen, is de vraag naar de relatie tussen jodendom en de niet-joodse, westerse cultuur er een die vaak wordt gesteld. Volgens Levisson is het antwoord niet simpel, alleen al omdat de joodse invloed vaak niet direct, maar via de 'losse band' ofwel via het christendom is gegaan.

De westerse cultuur, aldus Levisson, is in belangrijke mate een christelijke cultuur en het christendom stond weer onder invloed van het jodendom, waaruit het is voortgekomen. De vaste wekelijkse rustdag en de Statenvertaling waren andere voorbeelden die Levisson aandroeg – en, negatief geladen, het christelijk antisemitisme, hoewel je dat volgens Levisson niet uitsluitend op religieu-

ze gronden aanwezig mag achten. Tot slot constateerde hij een opmerkelijke belangstelling voor het jodendom: „Terwijl er vóór 1940, toen we met 140 000 waren, geen enkele interesse was, staat men tegenwoordig, nu we met nog maar met 30 000 over zijn, in de rij en vraagt men om beïnvloeding. Niemand uit joodse kring wil geheim houden wat er in het jodendom omgaat, maar het is niet makkelijk dat uit te leggen. We hebben niet voldoende mensen om antwoord te geven.”

Joodse vorming

Aan Selma Leijdesdorff, docent geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, was gevraagd iets te zeggen over de joodse invloed op maatschappelijke en politieke bewegingen in West-Europa in de laatste twee eeuwen. Het is een feit dat joden ruim vertegenwoordigd zijn geweest in emancipatiebewegingen als het liberalisme en het socialisme, het feminisme en de jongerenbeweging. Bij al die bewegingen hadden joden zelf belang maar belangrijker, meende Leijdesdorff, is het aspect van vorming dat eraan vastzit. Ze haalde de historicus George Mosse aan, die meent dat joden altijd beschaving, vorming en opvoeding hebben benadrukt, omdat ze het ideaal van de 'Bildungsbürger' willen benaderen. In dat beeld paste ook het optreden van de socialistische voorman Henri Polak, die verkondigde dat joden alleen door voorlichting en vorming omhoog kunnen komen.

CONCERT JIDDISCHE EN SEFARDISCHE MUZIEK IN ODEON

Op de avond van 15 september hebben we ter gelegenheid van het eerste lustrum van het Vrije Leerhuis in de synagoge kunnen genieten van een optreden van het trio Yiladi, dat een programma van Sefardische en Jiddische liederen ten gehore gaf. Het verslag uit de Zwolse Courant ziet u hiernaast.

Wie het trio Yiladi nogmaals wil horen en zien, kan op 9 januari 1992 terecht in de Manegezaal van schouwborg Odeon tijdens een lunchconcert. Plaats: Blijmarkt 25, Zwolle. Tijd: 12.30 uur. Toegang: f 6,-.

CURSUS INLEIDING JOODSE MUZIEK

Wie meer over joodse muziek wil weten, kan terecht bij de cursus 'Inleiding in de joodse muziek', welke vanaf 28 oktober 1991 vier maandagavonden loopt in de bovenzaal van de synagoge. De eerste avond wordt besteed aan een breed overzicht van het terrein van de joodse muziek. Op de tweede avond zal de zangeres Shura Libovsky uit Amsterdam een inleiding met voorbeelden houden over Jiddische muziek. Tijdens de derde avond komt de heer drs. G. van der Leeuw, musicoloog te Amsterdam en docent aan het conservatorium te Zwolle, iets vertellen en laten horen over Sefardische muziek. Voor de vierde avond wordt nog een inleider gezocht over chazzanoet, joods liturgische muziek. Wie zich nog wil opgeven voor deze cursus (kosten f 50,-) kan de cursusfolder met inschrijfskaart opvragen, tel. 038-539283.

Joodse gemeenschap in Zwolle leeft weer op

Volksmuziek Yiladi Trio vol emoties

MUZIEK - Synagoge: Jubileumconcert Vrije Leerschool voor Talmoed en Tora met Jiddische en Sefardische muziek. Uitvoerenden: het Yiladi Trio, bestaande uit Jacqueline Reisel (zang), Grietje Meeter (piano) en Marius Greiner (viool en cister). Zondag 15 september.

De Stichting Judaica Zwolle had gisteren een studiedag georganiseerd over het thema 'de invloed van het Jodendom op de Westeuropese cultuur', dit ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van de Vrije School voor Talmoed en Tora in Zwolle. Aan het eind van deze bijzonder interessante studiedag klonk in de Synagoge een concert van Jiddische en Sefardische muziek, waarvoor heel veel belangstelling bestond en de beschikbare ruimte werkelijk propvol was.

Het is stellig zo dat de Westeuropese cultuur, en juist ook in de artistieke sfeer, heel veel invloed van het Jodendom heeft ondergaan. Om zich tot het genre muziek te beperken kan vastgesteld worden dat Joodse musici een uiterst belangrijke rol in het Westeuropese muziekleven hebben vervuld en nog vervullen en daar door de eeuwen heen een hoogst belangrijke impuls aan gegeven hebben. Het Joodse volk, waar ook ter wereld, heeft een sterke muzikale traditie die als een vanzelfsprekendheid wordt onderhouden, volop leeft en in feite nooit aan actualiteit heeft ingeboet.

Ook in de diaspora is die sterke muzikale traditie bewaard gebleven en vormt

deze voor degenen die daarbij betrokken zijn een onuitputtelijke en vooral niet mis te definiëren identiteit. De Joodse muziekcultuur is een gegeven om trots op te zijn. Alle gevoelens, die de menselijke geest in zich kan hebben, zijn terug te vinden in de muziek van dit oude volk. Alle skala's in expressie en Joodse geaardheid wordt in dit rijke cultuurgebied teruggevonden.

Zondagavond klonk in de Synagoge een concert van Jiddische en Sefardische muziek, kortweg gezegd joodse volksmuziek uit respectievelijk Oost- en Zuid-europa. Cultureel gezien heeft juist de Sefardische muziek in Westeuropa een belangrijke rol gespeeld, afkomstig als deze is van Spaanse en Portugese joden, die zich na veel vervolging vooral naar de lage landen België en Nederland hebben verplaatst. Er gaat van het Yiladi Trio een heel intieme muzikale sfeer uit. Het lied dat zij zingen is dat van het grote leed en de onbegrensde melancholie, maar dan dikwijls tot een miniatuur gecomprimeerd. Met een treffende fijngevoeligheid wordt door het Yiladi Trio gemusiceerd, vanuit een wereld van emoties van allerhande aard. Muzikaal-technisch is hetgeen klinkt van uitstekende kwaliteit, artistiek in sfeer en overdracht van grote uitstraling. Een bijzonder mooi concert als afsluiting van een geslaagde jubileumdag met ongeveer zestig deelnemers. De Joodse gemeenschap in Zwolle leeft volgens een zegsman weer op; de monumentendag trok ongeveer duizend bezoekers naar de synagoge. Een succes voor de gemeenschap die een voldaan gevoel na het weekend overhoudt.

WIM BRANDSE

PLAATSING MECHIETSAH MAAKT SYNAGOGE COMPLEET

Op woensdag 4 september j.l. stelde burgemeester Hermans van Zwolle in een officiële plechtigheid de mechitsah in de Zwolse synagoge in gebruik. De mechitsah, een joods-wettelijk vereist hekwerk, scheidt in de grote synagogale zaal de ruimte voor religieuze doeleinden af van die voor cultureel-educatieve doeleinden. Hieronder vindt u het verslag van die gebeurtenis uit de Peperbus van 11 september 1991.

„Het gaat goed met de Joodse gemeente”

RESTAURATIE SYNAGOGE VOLTOOID

Aan de vooravond van een nieuw jaar (volgens de Joodse jaartelling „Rosj Hashanna 5752”) is de restauratie van de Zwolse synagoge aan de Samuël Hirschstraat voltooid. De herstelwerkzaamheden werden vorige week woensdagavond officieel afgesloten met de ingebruikstelling van de mechitsah, een Joods wettelijk voorgeschreven afbakening tussen het religieuze en het multifunctionele deel, waardoor alle belemmeringen om de synagoge voor zowel religieuze als cultureel-educatieve doelen te gebruiken, weggenomen zijn. Het scheidshek is zo geconstrueerd, dat deze bij grotere diensten met een paar eenvoudige handgrepen uit elkaar kan worden genomen.

Na het avondgebed o.l.v. David de Vries Robles sprak de heer D. Stib-

be, voorzitter van de Joodse Gemeente in Zwolle. De restauratie heeft vele jaren geduurd. „In 1984 is op initiatief van de toenmalige voorzitter, Jaques Moéd, een restauratieplan opgezet. Maar pas in 1989 was het zover dat het gebouw weer als synagoge kon worden ingewijd”, zo zei Stibbe. Sindsdien was de scheiding op een provisorische manier geregeld. Dankzij de steun van het Mediene Fonds van het Interprovinciaal Opperrabbinat, het Anjerfonds en de Stichting Voortbestaan Synagoge is de mechitsah er gekomen. De heer Stibbe sprak over de symbolische betekenis van hekken. Vijf hekken hebben in de geschiedenis van de synagoge een rol gespeeld. In 1731 kreeg de Joodse gemeente toestemming om een hekwerk te plaatsen om de begraafplaats aan de Kleine Schans. In 1758 werd

tussen de synagoge in de Librije en de naastgelegen kosterswoning een schutting opgericht. Een derde hek werd in 1920 geplaatst in opdracht van opperrabijn Hirsch, die in de nieuwe synagoge aan de toenmalige Schoutenstraat een hogere afscheiding liet plaatsen op de bovengalerij, omdat de vrouwen naar zijn mening toch nog duidelijk waarneembaar bleven. Het vierde hek werd in 1985 geplaatst en was afkomstig van het gesloopte Gouverneurshuis.

„Dankzij de steun van velen ging het goed met de restauratie. Tegen alle prognoses in gaat het, dankzij vele mensen uit de omgeving, Israëliërs die hier wonen en nu ook door Russische vluchtelingen, goed met de Joodse gemeente en kunnen er weer diensten worden gehouden”, aldus de heer Stibbe. Na het door rabbijn Jacobs blazen op de Sjofer, de ramshoorn die doet denken aan het verleden en tegelijkertijd verwachting en vertrouwen uitstraalt, werden de aanwezigen verzocht zich naar het niet-religieuze deel te begeven, waarna burgemeester L. Hermans het hekwerk officieel met een sleutel af sloot.

Ook de burgemeester ging in zijn toespraak in op de symboliek van hekken. De restauratie van de synagoge noemde hij een voorbeeld van de veerkracht van de Joodse gemeente, die ook elders in de we-

reld in staat is gebleken -- tegen alle verdrukking in -- weer iets op te bouwen.

EXTRA DIMENSIE

Drs. J. G. K. Littooy, voorzitter van de Stichting Voortbestaan Synagoge wees op het feit dat het gebouw alleen hersteld kon worden door de inspanning van velen. „Maar”, zo waarschuwde hij, „willen we het huis als bedehuis en gemeenschapscentrum voor de Joodse gemeente en als cultureel-educatief centrum voor de hele Zwolse gemeenschap in stand houden, dan kan dat alleen als we er met elkaar op de lange termijn zorg voor blijven dragen”. Zo is nu gebleken dat de houten kapconstructie door houtworm is aangetast. De aanwezigheid van de synagoge voegt volgens Littooy een extra dimensie toe aan de samenleving. „Onze cultuur wordt vaak getypeerd met de woorden christelijk en humanistisch. Maar deze christelijk-humanistische mengcultuur heeft niet alleen haar wor-

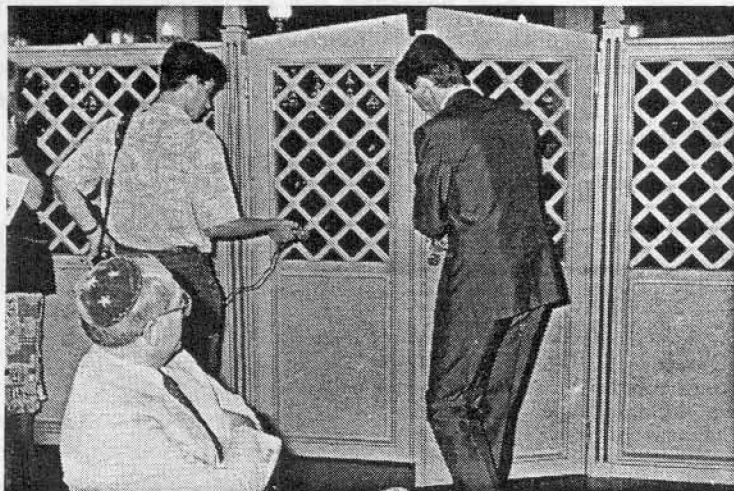
tels in de Grieks-Romeinse beschaving, maar evenzeer in die van Israël en de oud-Joodse traditie.

Ds. Littooy deelde mee, onder meer door drukke werkzaamheden, genoodzaakt te zijn af te treden als voorzitter. Littooy is onder andere bestuurslid van de Stichting Vrienden van het Joods Historisch Museum in Amsterdam en voorzitter van de Europese Konferentie voor Kerk en Jodendom. Daarnaast is hij als (predikant-)staf-functionaris voor de vragen van Kerk en Israël verbonden aan de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Woorden van dank waren er voor de oud-voorzitter Jacques Moed en de bestuursleden Daan Stibbe en Harry Kan, die zich bijzonder hebben ingezet voor de restauratie.

Na het officiële gedeelte trad het ensemble Salomon Klezmer op met een programma van instrumentale, chassidische Klezmermuziek.

■ *Burgemeester Hermans ontsluit het scheidingshek, waarmee de restauratie van de synagoge ook officieel is voltooid.*

SYNAGOGUE

De synagoge aan de Samuel Hirschstraat is aan het einde van de vorige eeuw gebouwd. Het gebouw is oost-west georiënteerd. De „aron ha-kodesj”, de heilige ark met daarin de Tora-rollen, bevindt zich aan de oostkant van het gebouw. Dat is ook de zijde waarnaar de Joden zich bij het gebed richten. Het is de richting van Jeruzalem. De ingang bevindt zich aan de tegenoverliggende zijde. Het interieur bestaat uit een éénbeukig schip, aan de oostzijde afgesloten door een absidiale ruimte waarin vijf vensters zijn uitgespaard. In deze ruimte bevindt zich de heilige ark, welke als bijzonderheid heeft dat hij van boven open is, waardoor het daglicht er via de vensters vrij invalt. Vanuit de zaal leidt een statige trap naar het platform voor de ark. Beneden voor deze trap bevindt zich een lessenaar, „armoed” genaamd, waaraan tijdens de dienst de chazzan, de voorzanger, staat. Midden in het schip bespeurt men de fraaie eikenhouten bima, de verhoging, waarop tijdens de diensten de lezing uit de Tora-rollen plaatsvindt. Tegen de noord- en zuidwanden zijn de banken geplaatst. Tegen de westwand bevindt zich verder een balkon, de zogenaamde vrouwengalerij. Vanaf dit balkon hadden de vrouwen de mogelijkheid om de diensten bij te wonen.

De synagoge is ongeveer 25 meter lang en 14 meter breed. In de voorgevel bevindt zich een groot dubbel venster met roosvenster, gebouwd in Gotische trant. Daaronder is de hoofdingang.

De Synagoge is tijdens de Open Monumentendag a.s. zaterdag tussen 10.00 en 17.00 uur te bezichtigen.

(Gegevens over de synagoge zijn ontleend aan een artikel van Peter van 't Riet in het Zwols Historisch Tijdschrift).

ABONNEMENTEN JUDAICA-BULLETIN

Wie niet deelneemt aan onze cursussen, maar toch geïnformeerd wil worden over activiteiten in Zwolle en omgeving op het gebied van het Jodendom, kan zich abonneren op het Judaica-Bulletin door f 12,- over te maken op postgiro 259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

64444444444444444444444444444444@
 5 **BESTUURSMEEDEDELINGEN** *
 F)))))))))))))))))))))))))))) -

Herverdeling bestuurstaken

Met ingang van 1 november 1991 zal er binnen het bestuur een verwisseling van taken plaatsvinden. Als penningmeester zal gaan functioneren de heer Jo van Beers te Zwartsluis. Voor alle financiële zaken kunt u in eerste instantie bij hem terecht, tel.: 05208-67120. De heer Cees Verdonk, die tot nu toe penningmeester was, zal de administratie van cursussen en abonnee's ter hand nemen. Inschrijving voor cursussen, abonnementen, synagogepad e.d., adressering, verzending van bulletins, folders, acceptgirokaarten etc. zal door hem worden gecoördineerd. Ook het contact met de huishoudelijke coördinatoren van de cursussen kan het beste via hem lopen, daar hij bovendien in de huishoudelijke commissie van de synagoge zit. Cees Verdonk heeft vanaf de oprichting van de Stichting Judaica tot nu toe de financiën van de stichting beheerd. Dat heeft hij al die tijd voortreffelijk gedaan en we zeggen hem daarvoor bij deze dank. De huidige herverdeling van taken heeft de instemming van alle betrokkenen en zal naar verwachting het functioneren van de stichting ten goede komen.

Cursuswetenswaardigheden

Tot onze grote vreugde gaan alle geplande cursussen door. Het aantal deelnemers is voor vele cursussen zelfs boven verwachting. Hieronder ziet u een lijstje van de cursussen die in september zijn gestart met het aantal deelnemers en de huishoudelijke coördinatoren.

- Vrij Leerhuis 1 heeft 25 deelnemers, coördinatie: de heren J. van Beers en W. Cornelissen.
- Vrij Leerhuis 2 heeft 20 deelnemers, coördinatie: de heer S.P. van 't Riet.
- Vrij Leerhuis 3 heeft 20 deelnemers, coördinatie: mevr. G. den Boer-Combee en de heer A. Driesprong.
- Hebreeuws 1 heeft 14 deelnemers, coördinatie: de heer E. van Sante.
- Hebreeuws 2 heeft 11 deelnemers, coördinatie: de heer C. Verdonk.
- Hebreeuws 3 heeft 6 deelnemers, coördinatie: de heer J. Veldhuijzen.

Met de boeken voor de cursussen loopt het dit jaar een beetje tegen. Het boek 'Met de Joden op weg' van Henk van der Molen, dat was opgegeven voor Vrij Leerhuis 1, blijkt uitverkocht te zijn. In overleg met de groep is besloten het boek 'Gods Partner' van Willem Zuidema te gaan gebruiken. Het boek 'Grammatica van het Bijbels-Hebreeuws' van Lettinga, dat gebruikt zal worden bij de cursus Hebreeuws 1 blijkt in herdruk te zijn. Het zal pas in de loop van november

verschijnen. Gelukkig kan de groep tot zolang uit de voeten met de reader.

De acceptgirokaarten

Op sommige acceptgirokaarten is iets misgegaan. Bij de deelnemers aan de cursus Sedermaaltijd is in het hoekje voor de mededelingen de naam van deze cursus weggevallen. Het cursusgeld is wel op de juiste wijze berekend. In geval van onduidelijkheid kan men bellen met Cees Verdonk, 038-539283.

Kadercursus Abraham-verhalen

In het voorjaar van 1992 organiseert de Stichting Judaica Zwolle in samenwerking met de Folkertsma-Stichting voor Talmudica een kadercursus voor leerhuisbezoekers over de Abraham-verhalen. De vier bijeenkomsten vinden plaats op vier zondagen en worden gehouden in de synagoge van Zwolle. De docent is mevr. Dodo van Uden, medewerkster van de Folkertsma-Stichting. Eind oktober of begin november zal er een folder voor deze cursus worden verspreid in eerste instantie alleen onder bezoekers van de leerhuizen in Noord- en Oost-Nederland. Ook anderen die belangstelling hebben voor deze kadercursus kunnen in de loop van november deze folder aanvragen bij onze administratie, tel. 038-539283.

644444444444444444444444444444447
 5 **GIFTEN** 5
 F)))))))))))))))))))))))))))) E

Ter gelegenheid van het eerste lustrum van het Zwolse leerhuis, dat we 15 september j.l. mochten vieren met een studiedag en een concert, heeft de Zwolse afdeling van het Genootschap Nederland-Israël aan de Stichting Judaica Zwolle een gift van f 250,- gedaan. Het bestuur is daarvoor zeer erkentelijk en het wenst de Zwolse afdeling van het Genootschap toe dat haar ledental de komende jaren van 150 verder zal groeien tot 200.

Ook giften van particulieren aan onze stichting zijn van harte welkom op gironummer 259272. Dergelijke giften zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

NAJAAR 1991

za 19/10	sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-17:27)	ma 25/11	Cursus Inleiding Joodse muziek, avond 3
-----		wo 27/11	Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30 uur. Toegang: gratis.
ma 21/10	Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 3	do 28/11	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 8
di 22/10	Vrij Leerhuis 2 Jona, avond 3	za 30/11	sjabbat Wajeesjev (Gen. 37:1-40:23)
wo 23/10	Vrij Leerhuis 1 Inleiding Jodendom, avond 2	-----	
do 24/10	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 5	ma 02/12	1e dag Chanoeka - Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 6
za 26/10	sjabbat Wajeera (Gen. 18:1-22:24)	di 03/12	Vrij Leerhuis 2 Jona, avond 6
-----		wo 04/12	Vrij Leerhuis 1 Inleiding Jodendom, avond 5
ma 28/10	Cursus Inleid. Joodse muziek, avond 1	za 07/12	sjabbat Miqueets (Gen. 41:1-44:17)
wo 30/10	Vrij Leerhuis 3 Noachidische geboden, avond 3	-----	
do 31/10	Hebreeuws III (bijhoudcursus), avond 3	ma 09/12	8e dag Chanoeka - Cursus Inleiding Joodse muziek, avond 4
za 02/11	sjabbat Chajeei Sarah (Gen. 23:1-25:18)	di 10/12	Genootschap Nederland-Israël Kampen. De heer Simon van het CIDI over de actuele situatie in Israël. Tijd en plaats: 05202-20265.
-----		wo 11/12	Vrij Leerhuis 3 Noachidische geboden, avond 5
ma 04/11	Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 4	do 12/12	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 9
di 05/11	Vrij Leerhuis 2 Jona, avond 4 * Genootschap Nederland-Israël Hoo-geveen. Dr. K.E. de Haan over 'Israëls geologische wording, een tocht langs Ara-wa en Jordaandal' met dia's. Voor plaats en tijd: 05280-70618.	za 14/12	sjabbat Wajigasj (Gen. 44:18-47:27)
wo 06/11	Vrij Leerhuis 1 Inleiding Jodendom, avond 3	-----	
do 07/11	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 6 * Genootschap Nederland-Israël Ommen. Mevr. Hadassa Hirschfeld van het CIDI over: 'Actuele politieke ontwikkelingen in Israël en de Arabische wereld'. Voor plaats en tijd: 05291-51581.	ma 16/12	Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 7
za 09/11	sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)	di 17/12	Vastendag 10 Tewet - Vrij Leerhuis 2 Jona, avond 7
-----		wo 18/12	Vrij Leerhuis 1 Inleiding Jodendom, avond 6
ma 11/11	Cursus Inleiding Joodse muziek, avond 2	do 19/12	Hebreeuws III (bijhoudcursus), avond 5
wo 13/11	Vrij Leerhuis 3 Noachidische geboden, avond 4	za 21/12	sjabbat Wajechie (Gen. 47:28-50:26)
do 14/11	Hebreeuws III (bijhoudcursus), avond 4	-----	
za 16/11	sjabbat Wajeetsee (Gen. 28:10-32:3)	za 28/12	sjabbat Sjemot (Ex. 1:1-6:1)
-----		-----	
ma 18/11	Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 5	za 04/01	sjabbat Wa'era (Ex. 6:2-9:35)
di 19/11	Vrij Leerhuis 2 Jona, avond 5	-----	
wo 20/11	Vrij Leerhuis 1 Inleiding Jodendom, avond 4	ma 06/01	Cursus Medische halacha, avond 1
do 21/11	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 7	di 07/01	Vrij Leerhuis 2 Jona, avond 8
za 23/11	sjabbat Wajisjlach (Gen. 32:4-36:43)	wo 08/01	Vrij Leerhuis 1 Inleiding Jodendom, avond 7

do 09/01 Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 10
 * Lunchconcert van Jiddische en Sefardische volksmuziek door het trio Yiladi bestaanden uit Jacqueline Reisel - zang, Grietje Meeter - piano, Marius Greiner - viool/cister. Plaats: Manegezaal van schouwburg Odeon, Blijmarkt 25, Zwolle. Tijd: 12.30 uur. Toegang: f 6,-.

za 11/01 sjabbat Bo (Ex. 10:1-13:16)

-----

ma 13/01 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 8

di 14/01 Genootschap Nederland-Israël Ommen. Mevr. Huijser te Hardenberg over 'De joodse gemeenschap als minderheid'. Plaats en tijd: 05291-51581.

wo 15/01 **Genootschap Nederland-Israël Zwolle.** Mevr. dr. R. Le Fébre-Feld, kunsthistorica te Blaricum over 'Marc Chagall, leven en werk'. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30 uur. Toegang: gratis.

do 16/01 Hebreeuws III (bijhoudcursus), avond 6

za 18/01 sjabbat Besjalach (Ex.13:17-17:16)

ma 20/01 Toe bisjwat - Nieuwjaar der bomen - Cursus Medische halacha, avond 2

di 21/01 Vrij Leerhuis 2 Jona, avond 9

wo 22/01 Vrij Leerhuis 1 Inleiding Jodendom, avond 8
 * Genootschap Nederland-Israël Hoogeveen. Dr. E. Hertzberger draagt verhalen voor van Siegfried van Praag en Elie Wiesel. Voor plaats en tijd: 05280-70618.

do 23/01 Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 11

za 25/01 sjabbat Jitro (Ex. 18:1-20:23)

-----

zo 26/01 Kadercursus Abraham-verhalen van de Folkertsma Stichting in samenwerking met de Stichting Judaica Zwolle, dag 1

ma 27/01 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 9

wo 29/01 Vrij Leerhuis 3 Noachidische geboden, avond 6

do 30/01 Hebreeuws III (bijhoudcursus), avond 7

za 01/02 sjabbat Misjpatiem (Ex. 21:1-24:18)

C))D
 5 **BIBLIOTHEEK** 5
 F))E

Van de heer Albracht te Kampen ontvingen we het boekje 'Synagoge en joodse eredienst' van drs. E. van Voolen, uit de reeks Verkenning en Bezinning, jrg. 21, nr. 3, Kampen, 1987. Onze dank daarvoor.

S))Q

LEERHUIS HOOGEVEEN START VIJFDE SEIZOEN

Het Leerhuis Hoogeveen is dit jaar aan haar vijfde seizoen begonnen. Op 3 oktober was er een open avond met als gastinleider de heer Willem Zuidema die sprak over 'Jezus en de Farizeeën'. De eigenlijke cursus begint op 24 oktober a.s. en heeft als thema 'Het Achttiengebed'. Op die avond zal de heer Niek de Wilde uit Hilversum, een inleiding houden over dit zo centrale gebed uit de joodse liturgie. Vervolgens zijn er twee studieavonden op 14 november en 12 december. Op 9 januari 1992 wordt de cursus voortgezet met een bespreking van de uitkomsten en vragen uit de studieavonden. Bij deze bespreking is Niek de Wilde aanwezig. Daarna zijn er wederom twee studieavonden op 30 januari en 20 februari. Op 19 maart wordt het onderwerp door Niek de Wilde met de groep afgesloten. Tenslotte is er op 9 april 1992 nog een afsluiting van het seizoen op een nader te bepalen wijze. De cursusavonden zijn op donderdagen van 20.00-22.00 uur. De plaats is de Remonstrantse Kerk, Grote Kerkstraat 39, ingang achter de kerk. De kosten van deelname zijn f 80,-. Voor meer inlichtingen kan men bellen met mevr. A.J. Roëll, 05280-68895.

JAARPROGRAMMA GENOOTSCHAP NEDERLAND-ISRAËL ZWOLLE

Sinds de gebeurtenissen in de Golfoorlog is de doelstelling van het Genootschap Nederland-Israël - het wekken van belangstelling voor de staat Israël en voor de joodse cultuur - weer aktueller dan ooit. Hier in Nederland kan men Israël en het Jodendom steunen door aandacht te hebben voor het Jodendom en voor de joodse staat in het bijzonder. In de Zwolse afdeling van het Genootschap wordt dat gedaan door het organiseren van lezingen, dia-avonden, voordrachten, discussies en dergelijke. Op die wijze kan ieder zijn of haar kennis over Israël en de joodse cultuur vergroten en een verkeerde beeldvorming voorkomen.

Op de avonden, die plaatsvinden in de sfeervolle synagoge van Zwolle, komen uiteenlopende thema's aan de orde over allerlei Israëlische en joodse zaken uit heden en verleden, ver weg en dichtbij. Voor het seizoen 1991-1992 heeft het bestuur van de afdeling Zwolle weer een aantal avonden georganiseerd, waarbij belangstellenden van harte welkom zijn. Alle avonden beginnen om 19.30 uur en zijn in het algemeen gratis toegankelijk. Ook belangstellende familieleden, vrienden en kennissen kan men gerust eens meenemen voor een kennismaking. Het programma ziet er als volgt uit.

Eerste bijeenkomst:

Onderwerp : 'Natuur- en cultuurschatten van de Golan' (met dia's)
Spreker : Dr. K.E. de Haan te Oosterbeek.
Datum : woensdag 9 oktober 1991

Tweede bijeenkomst:

Onderwerp : 'Schriftelijke en mondelinge leer'
Spreker : Rabbin H. Rodrigues Pereira
Datum : woensdag 27 november 1991

Derde bijeenkomst:

Onderwerp : 'Marc Chagall, leven en werk' (met dias's)
Spreker : Mevr. dr. R. Le Fébre-Feld, kunsthistorica te Blaricum
Datum : woensdag 15 januari 1992

Vierde bijeenkomst:

Onderwerp : 'Schrijvers over politiek in Israël, speciale aandacht voor Amos Oz'
Spreker : De heer A.F. Kuiper te Amsterdam.
Datum : dinsdag 25 februari 1992

Vijfde bijeenkomst:

Onderwerp : 'Archeologie en politiek in Israël'
Spreker : Dr. C.H.J. de Geus, Hoofddocent Hebreeuws en Archeologie aan de Rijks Universiteit te Groningen.
Datum : dinsdag 31 maart

Zesde bijeenkomst:

DE JOM HA'ATSMAOETVIERING

De jaarlijkse viering van Jom Ha'atmaot - de onafhankelijkheidsdag van de staat Israël - welke dit jaar valt op 7 mei 1992, zal door de Zwolse afdeling gevierd worden op woensdag 13 mei 1992. Over het programma van deze avond volgen te zijner tijd nadere berichten.

MEER INFORMATIE

Mocht u meer informatie willen hebben over de Zwolse afdeling van het Genootschap Nederland-Israël, dan kunt u bellen met het secretariaat, tel. 038-536647.

LIDMAATSCHAP EN BELANGSTELLING

Het lidmaatschap van het Genootschap Nederland-Israël staat open voor allen die de staat Israël en de joodse cultuur een warm hart toedragen. Leden betalen een contributie van f 30,- per jaar en kunnen daarvoor (meestal) gratis de avonden van het Genootschap in Zwolle bezoeken. Wilt u zich opgeven als lid of kent u iemand die geïnformeerd wil worden over onze avonden? Dan kunt u op bovenstaand telefoonnummer een jaarprogramma met opgavekaart aanvragen.

C)) D
 5 **BOEKBESPREKINGEN** 5
 F)) E

Veel liefde hebt U ons bewezen, Een commentaar bij het Sjema Israël, José de Kwaadsteniet en Niek de Wilde (Red.), B. Folkertsma Stichting voor Talmudica, Hilversum, 1990, 91 pag., ISBN 90 6495 228 0.

Het Sjema Jisra'el is een van de gebeden die vrome Joden 's ochtends en 's middags reciteren bij het "opstijgen" en "af dalen" van de zon. Dit gebed bestaat uit drie passages uit de Tora (Deut. 6:4-9, Deut. 11:13-21 en Num. 15:37-41) en wordt voorafgegaan door twee lofprijzingen en afgesloten met één lofprijzing.

Over dit Sjema-gebed is onlangs een boekje verschenen bij de Folkertsma Stichting. Het bestaat uit vijf vrij los van elkaar staande opstellen voorafgegaan door een inleiding, de tekst van het Sjema en de tekst van het rabbijnse commentaar uit Sifre Deuteronomium bij de verzen Deut. 6:4 en 5. Dit commentaar heeft het uitgangspunt geleverd voor de vijf opstellen die de hoofdmoot van het boek vormen. Omdat slechts een klein deel van het Sifre-commentaar op het Sjema is genomen, beperkt het boekje zelf zich voornamelijk tot het geven van een commentaar bij de woorden 'liefhebben met hart, ziel en kracht' (p. 7). De ondertitel van het boekje 'Een commentaar bij het Sjema Israël' is dus nogal pretentieuze. Van het Sjema en de erbij behorende lofprijzingen wordt slechts een klein gedeelte in deze publikatie belicht. En dat is jammer, want het Sjema-gebed is het waard een meer uitgebreide behandeling te krijgen, zoals de Folkertsma Stichting indertijd heeft gedaan met haar voortreffelijke publikatie over dat andere centrale gebed uit de joodse liturgie, het Achttiengebed.

Ook de inhoud van het boekje roept nogal wat vragen op. De inleiding over de midrasj, de rabbijnse methode van Schriftonderzoek (pag. 8 e.v.) is noch systematisch, noch volledig. Vermelding van de twee belangrijkste methoden 'pesjat' en 'derasj' ontbreekt. Dat is jammer, want elders in het boek had daarvan met vrucht gebruik gemaakt kunnen worden (b.v. op pag. 67). Het onderscheid tussen agadische en halachische midrasj komt niet uit de verf (pag. 11). Ook het begrip 'rabbijnse waarde-concepten' (pag. 9) is niet echt verhelderend. Het leidt tot een abstracte behandeling van 'wat midrasj is', terwijl het begrip 'midrasj' zich heel goed leent voor een heldere, concrete uiteenzetting.

Dit nogal abstracte karakter is kenmerkend voor de meeste van de vijf bijdragen die volgen na de inleiding. Alleen het laatste opstel van Justine Aalders over de "zin" van het lijden is erg concreet en lijkt mij geschikt voor pastorale doeleinden. De opstellen zijn van de hand van predikanten en theologen van christelijke huize. Het boek geeft dan ook een

interessant beeld van de wijze waarop christelijke theologen vandaag bezig zijn met leren uit de joodse traditie. Naast deze verdienste is dat echter tegelijk ook de beperking van dit boek. Het boek ademt vaak meer de sfeer van de christelijke theologie dan van een rabbijns commentaar. Niet dat dat erg is, maar mijn grootste probleem met deze publikatie is, dat de auteurs daarin geen duidelijkheid verschaffen. Enkele voorbeelden om dat te illustreren.

Het vorsen naar het wezen van God (zo kenmerkend voor de christelijke theologie) leidt van tijd tot tijd tot beschrijvingen van God in abstracte, theoretische termen, zoals '...een diversiteit binnen een Eenheid,... polariteit die op een voor de mens niet te doorgronden wijze weer een harmonie blijkt te zijn' (pag. 26). Ook past de 'vrijheid van God' om de mens al of niet te belonen voor het onderhouden van Zijn geboden (pag. 52) meer in een christelijk-dogmatische verhandeling over de eigenschappen van God, dan in een rabbijns geïnspireerd commentaar.

Het gemak waarmee de Talmoedische uitspraak 'veel heb ik geleerd van mijn leraren, nog meer van mijn collega's, maar het meest van mijn leerlingen' van toepassing wordt gemaakt op het katechetisch onderwijsleerproces op de (christelijke) scholen (pag. 38-39) is typisch het gevolg van het abstracte niveau waarop de problematiek wordt behandeld. Het rabbijnse onderwijs in de tijd van de Talmoed (en in het orthodoxe Jodendom vandaag nog steeds) is wellicht vergelijkbaar met hoger onderwijs met zeer gemotiveerde en reeds gevorderde studenten, die vaak van hun leraar leren in de vorm van een dialoog. Dat is wel even iets anders dan het godsdienstonderwijs aan de gemiddelde school voor christelijk voortgezet onderwijs met zijn enorme motivatie problemen! Hiermee is overigens niets ten nadele gezegd over dat godsdienstonderwijs. In tegendeel, het is zeer nuttig dat een matig geïnteresseerde jeugd in het onderwijs wordt gekonfronteerd met godsdienstige en levensbeschouwelijke zaken. Maar het is zeer de vraag of het rabbijnse onderwijs een bruikbaar model levert voor het vak godsdienst in het (christelijk) voortgezet onderwijs.

De christelijke achtergrond van de auteurs is waarschijnlijk ook bepalend geweest voor die aspecten van het Sjema die in het boek uitgebreid behandeld worden: het koningschap van God, de liefde tot God en de "zin" van het lijden, onderwerpen die goed aansluiten bij de hedendaagse christelijke theologiebeoefening. Op zich is hier

niets tegen, maar een aantal typisch joodse karaktertrekken van het Sjema verdwijnen daarbij wel achter de horizon, of komen onvoldoende boven die horizon uit. Zo is de verhandeling over het 'op zich nemen van het juk der geboden', waar het in het Sjema ten slotte om gaat, uiterst beperkt van omvang (pag. 31). Weliswaar lezen we dat het gaat om het wandelen op Gods wegen, het dienen van God en onze navolging van Zijn programma, maar waaruit dat programma precies bestaat, hetzij voor Joden, hetzij voor niet-Joden, en hoe verplichtend dat programma is, daarover worden we niet veel wijzer. En ook dat is jammer, want het meest wezenlijke aan het Jodendom is de halacha. Wat betekent dat 'juk der geboden' voor Christenen die leren uit de joodse traditie? Dat zij tweemaal daags het Sjema gaan reciteren? Zelfs de vraag wordt in deze publikatie niet gesteld.

Het boekje blijft dus ergens hangen tussen het Jodendom en het Christendom. Dat is de auteurs overigens nauwelijks kwalijk te nemen gezien de enorme kloof die er in bijna 20 eeuwen tussen moeder en dochter is ontstaan. Daarom geeft het boek wel een interessant tijdsbeeld van de huidige periode, waarin vele Christenen de weg van het Jodendom proberen terug te vinden, hoe moeilijk dat ook is. In christelijke leerhuisgroepen kan het boek wellicht een aanzet zijn voor een discussie over de vraag: 'Waar moet al dat vorsen van Christenen in de joodse traditie uiteindelijk toe leiden?'

Peter van 't Riet

De joodse gemeente in Aalten, Een geschiedenis 1630-1945, Peter Lurvink, de Walburg Pers, Zutphen, 1991, 208 pag.

In dit blad is al eerder geconstateerd, dat er de laatste jaren met een zekere regelmaat boeken verschijnen over de geschiedenis van de joden in een plaats of regio. Het betreft hier over het algemeen de kleinere joodse gemeenschappen en opvallend genoeg is de omvang van de desbetreffende studie soms omgekeerd evenredig aan de grootte van die gemeenschap voor 1940. Probleem bij de studie van de lokale joodse geschiedenis is veelal het bronnenmateriaal: in grotere gemeenten is er soms veel en in kleinere plaatsen ontbreekt het meestal. Dat betekent dat de geschiedenis van de grotere joodse gemeenschappen vaak noodgedwongen in verschillende onderwerpen wordt opgedeeld. De onderzoeker van de kleine kille moet vaak een heksentoer uithalen om uit secundair bronnenmateriaal (algemene archivalia, kranten etc.) toch een redelijk consistent beeld te vormen van de geschiedenis van de joodse gemeenschap ter plaatse. Wie echter de geschiedenis van een grotere gemeenschap - bestaande uit enkele honderden leden - wil beschrijven zonder daarbij over primair

bronnenmateriaal te beschikken, staat voor een schier onmogelijke taak. De gemeenschap is te groot om een detailstudie mogelijk te maken en het secundaire bronnenmateriaal beslaat vaak te vele meters archiefplank om nauwgezet door te kunnen nemen op de aanwezigheid van gegevens over de joden ter plaatse.

Ik schets deze problematiek om duidelijk te maken welke moeite onderzoekers zich vaak moeten getroosten om de geschiedenis van een kille te beschrijven, zonder dat het een losse opsomming van toevallige feiten wordt. Aan een dergelijke klus begon enkele jaren geleden ook de musicoloog en (gezien het resultaat van zijn onderzoek zou ik de door de inleiders gebruikte aanduiding amateur- hier tussen haakjes willen plaatsen) historicus Peter Lurvink. De opzet van zijn boek mag zeker traditieel genoemd worden: een chronologisch ingedeeld geschiedverhaal, dat binnen de verschillende hoofdstukken is opgedeeld in thema's als: de komst naar Aalten, synagoge, begraafplaats en de oorlogsjaren. De geschiedenis van de kille Aalten wijkt ook niet af van het traditionele beeld. Toch biedt de studie meer dan het gebruikelijke. Niet alleen heeft Lurvink op een zeer passende manier gebruik gemaakt van interviews met (oud-) Aaltense joden. Ook geeft hij in een zeer vlot leesbare - naar mijn idee centrale - paragraaf in het boek een karakterschets van de joodse gemeenschap na 1813. Hierin analyseert hij allerlei - op elke kleinere joodse gemeenschap van toepassing zijnde - vraagstukken, zoals de verhouding tussen joden en niet-joden, groei en verval van de kille (die nooit meer dan ca. 80 leden telde), gettovorming (al of niet gedwongen) en de mate van orthodoxie.

Enkele van deze thema's behoeven enig commentaar. Zo concludeert Lurvink dat de omvang van de joodse gemeente niet alleen een gevolg was van de 18de-eeuwse bepalingen omtrent de beroepen die joden mochten uitoefenen en de plaats waar zij mochten wonen, maar ook van de afhankelijkheid van de lokale economie. De omvang van de joodse gemeente Aalten maakte tussen 1840 en 1875 een meer dan gewone groei door, waarna in korte tijd een spectaculaire neergang volgde. Lurvink verklaart dit uit de afhankelijkheid van de joden van de klein-handel. De bevolking van Aalten groeide te langzaam om aan de snel groeiende joodse gemeenschap voldoende emplooi te bieden. Ik kan hieruit niet anders concluderen dan dat de 18de-eeuwse beroepsverboden - die de joden in de (klein-)handel drongen - wel degelijk van invloed zijn geweest op de groei en samenstelling van de joodse gemeente in de 19de eeuw, omdat de joden ondanks de emancipatie van 1796 in de traditionele beroepen werkzaam bleven.

Aardig is ook de constatering dat zowel de uiterlijke assimilatie als het orthodoxe karakter van de gemeenschap met die geringe omvang samenhangen. Natuurlijk geldt dit voor meer minderheden in kleinere (plattelands-)gemeenten. Hierbij kunnen ook de verhoudingen tussen de joden en de niet-joden betrokken worden. Lurvink concludeert, in navolging van enkele door hem geïnterviewden, dat de joden wel geaccepteerd werden, maar dat er tussen hen en de anderen altijd een zekere afstand bleef bestaan. Men maakte wel deel uit van de Aaltense gemeenschap, maar als ik Lurvink goed begrijp, toch ook weer niet helemaal. De joden werden als groep gerespecteerd en joden waren lid van diverse verenigingen, namen deel aan het openbaar onderwijs of waren lid van de vrijwillige brandweer, om maar enkele voorbeelden te noemen. Toch behielden niet-joden enige reserves ten opzichte van joden. Maar ik denk dat dit, zeker in kleinere gemeenten, eigenlijk ten opzichte van alle groepen goldt voor 1940. De verzuiling had tot gevolg dat men niet van één lokale gemeenschap kon spreken, maar wel van een uit groepen samengestelde gemeenschap. Immers ook tussen katholieken en protestanten bleef vaak een gepaste afstand bestaan. De vraag is naar mijn idee, of men daaruit ten aanzien van de joden een andere conclusie moet trekken dan ten opzichte van bijvoorbeeld de katholieken.

Lurvink snijdt hierbij ook het probleem van het antisemitisme aan. Om beter vat te krijgen op het karakter ervan, introduceert hij een tweedeling in klein- en groot-antisemitisme. In gemeenten als Aalten zou klein-antisemitisme wel voorkomen, maar uit zijn verhaal blijkt dat dit niet verder ging dan bijvoorbeeld het schelden. Maar op mijn beurt constateer ik dan, dat ook katholieken wel voor paap werden uitgescholden. De vraag is dus, hoe ver wij kunnen gaan met begrippen als antisemitisme en welke zwaarte wij aan uitingen ervan moeten toekennen. Het blijft uiteraard moeilijk om na Auschwitz de bejegening van joden in een lokale gemeenschap op haar juiste waarde te schatten, maar een duidelijke definitie van antisemitisme en een onderverdeling daarvan in graden lijkt mij voor het juist begrip van antijoodse uitingen steeds meer gewenst.

Afgezien van deze vragen - die aan zijn verhaal overigens niets afdoen - vind ik Lurvinks studie zeer geslaagd. De geschiedenis van de joodse gemeente Aalten komt helder uit de verf en wordt onderhoudend verteld. Het ruim geïllustreerde boek is voor de genealogen meer dan interessant, omdat Lurvink ook fragment-genealogieën publiceert om bepaalde conclusies - bijvoorbeeld over de sterke onderlinge verwantschap, ook van de kerkbestuurders - te onderbouwen. Slechts twee minpunten kan ik hier noemen: in de fragment-genealogieën zijn alleen jaren en geen data genoemd en de transcriptie van oude teksten (bijvoorbeeld op pag. 19, 20 en 21) is niet

altijd even nauwkeurig. Dat neemt niet weg, dat de studie naar mijn idee een voorbeeld kan zijn voor allen die de lokale of regionale geschiedenis van de joden bestuderen.

Jaap Hagedoorn

C)))))))))))))))))))))))))))))) ,
 5 **TOEGEZONDEN BOEKEN** *
 F)))))))))))))))))))))))))))))) -

- Het vroege zionistische denken over de Arabieren in Palestina tot 1917, H.Hoksbergen, Kok, Kampen.
- Het Testament van Job/Het Testament van Salomo, Serie Na de Schriften, Kok, Kampen.
- En God sprak tot Noach, Willem Zuidema en Jos op 't Root, Ten Have, Baarn.